

wymiar praktyczny dla nauki religii w szkole i funkcjonowania katechetów. Autorowi należy pogratulować odwagi badawczej, precyzji i rzetelności, a przede wszystkim podziękować za dogłębne przedstawienie sprawy nauczania religii w szkole publicznej. Należy żywić nadzieję, że z tej publikacji skorzystają odpowiedzialni w Polsce za katechizację, pracownicy Ministerstwa Edukacji Narodowej, wizytatorzy kościelni i kuratorzyjni, dyrektorzy szkół i nauczyciele religii.

Waldemar Janiga

Henryk Ryszard Tomaszewski, *Baptyści w Polsce w latach 1918-1958*, Warszawa 2008, ss. 516.

Recenzowana praca jest już właściwie trzecią publikacją książkową tego autora dotyczącą historii baptyzmu na ziemiach polskich. Pierwszą z nich była praca pt. *Baptyści w Polsce w latach 1858-1918* opublikowana w 1993 r. Druga monografia pt. *Wspólnoty chrześcijańskie typu ewangeliczno-baptystycznego na terenie Polski w latach 1858-1939* (powstała na bazie napisanej jeszcze w latach 70. dysertacji doktorskiej i wydana drukiem w 2006 r.) poświęca baptystom strony 21-70. Prezentowana tutaj publikacja w zamiśle autora obejmuje 50 lat z dziejów baptyzmu na ziemiach polskich (s. 11), choć w rzeczywistości obejmuje okres 40 lat, czyli od początku okresu II Rzeczypospolitej do 1958 r. – daty jubileuszu 100-lecia istnienia tej tradycji religijnej w Polsce.

Praca składa się ze wstępu zatytułowanego *Od Autora*, Przedmowy autorstwa Konstantego Wiazowskiego – honorowego zwierzchnika Kościoła Chrześcijan Baptystów, następnie 11 rozdziałów, przy czym Zakończenie stanowi rozdział XI zawierający siedem podrozdziałów (niespotykana forma kompozycyjna), bibliografii, dwóch (?) wykazów skrótów, aneksów w liczbie 14 (czym zaś są 4 statuty pomieszczone na s. 481-491? Powinny być konsekwentnie ponumerowanymi aneksami) oraz wykazu nazwisk. Pierwsze 5 rozdziałów dotyczy dziejów baptystów w okresie II Rzeczypospolitej, rozdział VI traktuje o działalności Kościoła w czasie II wojny światowej, natomiast rozdziały VII-X wiążą się z powojenną historią najpierw Polskiego Kościoła Ewangelicznych

Chrześcijan Baptystów (1945-1947), a potem Polskiego Kościoła Chrześcijan Baptystów (1948-1958). Rozdział XI jest w rzeczywistości próbą podsumowania (nie powinien nosić numeru). Tekst pracy jest wzbogacony 39 fotografiami ilustrującymi różne przejawy życia Kościoła baptystycznego w omawianym okresie.

Niewątpliwym i niepodważalnym atutem pracy jest wykorzystane w niej bogactwo źródeł, w przeważającej części zaczerpniętych z archiwów państwowych, których badanie i znajomość – jeśli chodzi o autora – z pewnością zasługują na uznanie. To zresztą charakteryzuje chyba wszystkie jego dotychczasowe prace, w tym również nie tak dawno wydaną monografię o Zjednoczonym Kościele Ewangelicznym¹. Cytowanie wielu dokumentów archiwalnych zarówno w tekście pracy, jak i pomieszczonych w aneksach z pewnością jest pożyteczne. Z drugiej jednak strony w czasie lektury tej publikacji da się zauważyć wyraźną dysproporcję pomiędzy źródłami archiwalnymi państwowymi, których wielość kontrastuje ze stosunkowo nielicznymi źródłami zaczerpniętymi z archiwum Kościoła Chrześcijan Baptystów. Bardziej adekwatnym do treści pracy byłby więc następujący jej tytuł: *Baptyści w Polsce w latach 1918-1958 w świetle archiwów państwowych*. Znamienne jest, że w pracy występuje zasadniczo brak informacji o działalności zborów baptystycznych, które przecież stanowią substancję Kościoła. Autor prezentuje raczej dzieje tej denominacji jako całości reprezentowanej przez Naczelną Radę Kościoła, z silnym akcentem położonym na relacje tego Kościoła z państwem i to postrzegane przez pryzmat dokumentów i opinii urzędników Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, a w okresie powojennym głównie Urzędu do Spraw Wyznań czy też Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Ma więc rację Konstanty Wiazowski, który w Przedmowie zauważył ten ewidentny brak i napisał, że „trzeba jeszcze napisać historię zborów baptystycznych w Polsce od 1939 roku [...], przedstawić dzieje każdego zboru, jego przełożonych i ważniejsze wydarzenia” (s. 14).

W toku lektury pracy oraz jej bibliografii zaskakuje czytelnika brak odniesień do wcześniejszych opracowań historii ruchu baptystycznego w Polsce od jego początków w 1858 roku aż po rok 1958, kiedy baptyści świętowali 100-lecie swojego istnienia na ziemiach polskich. A przecież

¹ H. R. Tomaszewski, *Zjednoczony Kościół Ewangeliczny 1947-1987*, Warszawa 2009.

pisząc o historii baptystów w Polsce, niepodobna wręcz pominąć kluczowych opracowań Eduarda Kupscha², Roberta Kluttiga³, Bohdana Jaroszewicza⁴, Michała Popko⁵, Krzysztofa Bednarczyka⁶ i Alberta W. Wardina jr.⁷, nie wspominając o autorach publikujących po 1989 r. Jeśli autor pisze w swojej pracy o działalności oświatowej (s. 175-181) czy też o powojennym seminarium baptystycznym w Malborku (s. 368-369), dlaczego nie wspomina o wcześniejszym opracowaniu Konstantego Wiazowskiego na temat kształcenia teologicznego w Kościele baptystycznym?⁸ Pisząc z kolei o obecności i udziale baptystycznych przedstawicieli w początkach zinstytucjonalizowanego ruchu ekumenicznego w Polsce (s. 257-261), autor nic nie wspominał – nawet w bibliografii – o monografii na ten temat opublikowanej w 2006 r.⁹ Są to poważne zaniedbania i albo jest to wynik niestarannej i wybiórczej kwerendy, albo też przejaw świadomego pomijania innych autorów i niedoceny ich wysiłku badawczego.

Zastrzeżenia budzi również struktura pracy. Ogólnie odnosi się wrażenie, że konstrukcja pracy została zdeterminowana bardziej materiałami archiwalnymi, do których autor dotarł w trakcie żmudnych poszukiwań archiwalnych, niż chronologią poszczególnych ważnych wydarzeń kościelnych lub innym, bardziej konsekwentnym założeniem kompozycyjnym.

Poważne wątpliwości budzi zawartość w pracy materiałów i sekwencji, które nie dotyczą historii baptystów w Polsce w omawianym okresie. Autor pisze np. o V Kongresie Światowego Związku Baptystycznego (ŚZB) w Berlinie (s. 157-159), potem o kolejnym kongresie ŚZB w Kopenhadze

² E. Kupsch, *Geschichte der Baptisten in Polen 1852-1932*, Zduńska Wola 1932.

³ R. Kluttig, *Historia baptystów niemieckich w Polsce 1858-1945*, Archiwum Kościoła Chrześcijan Baptystów (dalej – AKChB), Sygn. 1/133.

⁴ B. Jaroszewicz, *Zarys dziejów Kościoła Baptystów w Polsce*, Warszawa 1955 (maszynopis pracy magisterskiej obronionej na Wydziale Teologii Ewangelickiej Uniwersytetu Warszawskiego).

⁵ M. Popko, *Autobiografia. Wspomnienia o pracy zborów baptystów w Polsce*, AKChB, Sygn. 1/136.

⁶ K. Bednarczyk, *Historia zborów baptystów w Polsce do 1939 roku*, Warszawa 1997.

⁷ A.W. Wardin, *Gotfryd Fryderyk Alf Pionier ruchu baptystycznego na ziemiach polskich*, Warszawa 2003.

⁸ K. Wiazowski, *Kształcenie teologiczne w Kościele Chrześcijan Baptystów w Polsce*, Warszawa 2000.

⁹ A. Seweryn, *Na drodze dialogu. Zaangażowanie ekumeniczne Kościoła Baptystycznego jako członka Polskiej Rady Ekumenicznej w latach 1945-1989*, Warszawa 2006.

i jego przebiegu (s. 318-321), następnie o wyjeździe delegacji polskich baptystów do Szwecji i Norwegii (s. 331-334). Jeszcze bardziej dziwi omówienie w tej pracy kwestii represji duchownych w ZSRR, Bułgarii i Czechosłowacji (s. 349-353), czy chociażby stosunek ks. Zygmunta Michelisa (duchownego Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego) do represji władz wobec duchownych w Polsce (s. 353-356). Zresztą cały rozdział IX *Polityka wyznaniowa w latach 1948-1950* (s. 339-362) nie dotyczy prawie wcale historii baptystów w Polsce. A jeśli już mówić o tej polityce, to rodzi się pytanie: jaka była polityka wyznaniowa w pozostałych latach powojennych (1945-1947 oraz 1951-1958). Cezura czasowa w tytule tego rozdziału jest bowiem nie do końca zrozumiała. Również nie na temat jest podrozdział 10.4 zatytułowany *Ingerencje UdSW w działalność Chrześcijańskiej Rady Ekumenicznej* (s. 376-379).

W spisie treści, który odzwierciedla przecież kompozycję pracy, daje się zauważyć, że dość często tytuły podrozdziałów nie są adekwatne do treści w nich zawartych. Np. w rozdziale V zatytułowanym *Agendy kościelne* podrozdział 5.5 mówi o Unii Zborów Baptystów Języka Niemieckiego w Polsce (s. 205-209). Natomiast autor nie omówił tak ważnych agend kościelnych, jak: praca z dziećmi (zborowe szkoły niedzielne oraz działalność wydawnicza związana ze służbą wśród dzieci) czy zawsze priorytetowa dla baptystów służba misyjno-ewangelizacyjna. Nie wspomnia również o agendach kościelnych działających już w okresie powojennym. W podrozdziale 1.3 zatytułowanym *Przeciwnicy baptystów na Kresach Wschodnich* autor pisze także o posiedzeniu Zarządu Związku Zborów Słowiańskich Baptystów i jego postanowieniach. W podrozdziale 2.4 o tytule *Relacje pomiędzy L. Szenderowskim a baptystami* czytamy raczej o podejściu baptystów do kwestii odbywania służby wojskowej (s. 63-67). Tytuł podrozdziału 4.4 sugeruje, że będzie w nim mowa o zagadnieniach rozpatrywanych na ogólnokrajowych zjazdach baptystycznych, gdy tymczasem autor pisze zaledwie o jednym zjeździe Stowarzyszenia Wzajemnej Pomocy Baptystów w maju 1929 r. (s. 126-129). Ponadto tytuł III rozdziału jest nieprecyzyjny, co rodzi uzasadnione pytanie: dlaczego autor zatytułował go: *Położenie prawne baptystów w latach 1918-1926* (s. 79-108), zaczynając zresztą od okresu zaborów (s. 79-82), a nie pisze o położeniu prawnym tego wyznania w dalszych latach? Jakie uzasadnienie ma cezura czasowa zastosowana w tym rozdziale? I wreszcie dlaczego

pisząc o kwestii przestrzegania Konstytucji z 1921 r. (s. 82-85), autor ma na uwadze tylko Kresy Wschodnie i Małopolskę, a nie całą Rzeczpospolitą?

Swoistą manierą autora jest częste cytowanie długich fragmentów dokumentów lub innych źródeł (np. s. 40-42, 100-102, 149-151, 166-168 czy 234-239) bez jakiegokolwiek komentarza czy oceny, co już wcześniej sygnalizowano. Również podsumowania każdego rozdziału są zaledwie krótkimi streszczeniami i powtórzeniami najważniejszych faktów zawartych w danym rozdziale, niezawierającymi wszak prób syntezy czy pogłębiomych wniosków autora. Podobny charakter ma rozdział XI, w którym autor nie pokusił się o sformułowanie syntetycznej oceny omawianego 40-lecia działalności baptystów czy choćby zestawienia i porównania trzech różnych okresów w dziejach baptystów (II Rzeczpospolita, okres II wojny światowej i trudny okres powojenny do 1958 r.). Mamy więc w rękach pracę, która jest co prawda dobrze udokumentowana archiwaliami, ma jednak bardziej charakter przyczynkarski, o czym świadczą np. podrozdziały 10.1 i 10.3 czy chociażby 10.7, gdzie mamy statystykę kościelną z lat 1952-1953. Dlaczego autor prezentuje dane tylko z tych dwóch lat, skoro w archiwach kościelnych są również zachowane dokumenty z lat 1947-1958?¹⁰

W wielu przypadkach mamy do czynienia z niepełnymi przypisaniami, szczególnie dotyczącymi dokumentów źródłowych zaczerpniętych z „Archiwum Kościoła Baptystów”. Przypis 5 (s. 18) nie podaje sygnatury akt, z których pochodzi cytowany dokument. Podobnie jest również w przypadku przypisów nr 76-81, 88, 95-100, 103-107 (s. 281-293). Do drobniejszych niedociągnięć recenzowanej pracy należy zaliczyć np. błędnie podane imię prezbitera Spałka (dwa razy zamiast Bronisław podano Bolesław – s. 53 i 71), podanie w bibliografii źródeł drukowanych i oddzielnie czasopism (które wszelako do źródeł drukowanych należą), czy dość dowolnie pomieszczone w tekście fotografie. Dziwią również stwierdzenia samego autora, który we wstępie *Od Autora* pisze, że stara się „w sposób obiektywny przedstawić historię Kościoła Baptystów”, a potem dodaje, że stara się „obiektywnie patrzeć na baptyzm na podstawie zgromadzonych dokumentów” (s. 12), co nie w pełni mu się udało

¹⁰ Ankiety i tablice statystyczne Naczelna Rada Kościoła miała obowiązek sporządzać i przekazywać władzom wyznaniowym corocznie. Dokumenty te z lat 1947-1958 znajdują się w AKChB, numery sygnatur: od 1/82 do 1/91.

z racji opierania swojej narracji historycznej o Kościele na dokumentach przede wszystkim pozakościelnych. Odnosimy więc wrażenie, że czytając te prace, mamy ogląd dziejów baptystów raczej oczami urzędników państwowych różnego szczebla, niż samych baptystów czy niektórych żyjących jeszcze uczestników opisywanych wydarzeń. Ponadto oglądamy raczej Kościół jako całość, nie zaś jako poszczególne zbory, ich historię i sylwetki duchowych przywódców.

Niniejsza praca, mająca walor monografii bardzo dobrze udokumentowanej źródłami pochodzącymi przede wszystkim z archiwów państwowych, nie może pretendować jednakże do rangi pełnoprofilowego opracowania. Jest jednakowoż cennym przyczynkiem do badania dziejów baptyzmu w naszym kraju. Czytelnikowi pragnącemu poznać jego historię we wszystkich aspektach, zwłaszcza po II wojnie światowej, przyjdzie jeszcze poczekać na dogłębne, całościowe i syntetyczne opracowanie dziejów Kościoła baptystycznego w Polsce.

Andrzej Seweryn

Andrzej Szymański, *Proces likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego w sferze publicznoprawnej w latach 1945-1965. Studium historyczno-prawne*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2010, ss. 263.

W serii wydawniczej „Studia i Monografie” Uniwersytetu Opolskiego ukazała się ostatnio praca Andrzeja Szymańskiego pt. *Proces likwidacji działalności charytatywnej Kościoła katolickiego w sferze publicznoprawnej w latach 1945-1965. Studium historyczno-prawne* (Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego 2010). Publikacja ta powiększyła grupę opracowań, w których podejmowana jest problematyka wykorzystywania przepisów prawa Polski Ludowej do realizacji celów wyznaczonych przez realizowaną wówczas, antykościelną politykę wyznaniową. Problematyka, na której skoncentrował się Autor omawianej rozprawy – pomimo swego znaczenia – nie doczekała się jednak jeszcze całościowego omówienia.

Zawarte w pracy rozważania odnoszą się do powojennego dwudziestolecia, w czasie którego władze Polski Ludowej konsekwentnie dążyły do